

Ivana Oraić Rabušić
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Odjel za opće jezikoslovlje
Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb
ioraic@ihjj.hr

PRISTUP POVRATNIM GLAGOLIMA U HRVATSKOM JEZIKU

U radu se iznosi pregled opisa i analize povratnih glagola u hrvatskim gramatikama i ostalim radovima koji obrađuju problematiku povratnih glagola od početka 20. stoljeća do danas. Sažimaju se gledišta pojedinih autora u vezi s određenjem oblika *se* kao zamjenice ili čestice i načinom podjele povratnih glagola.

1. Uvod¹

Povratni glagoli postoje u svim slavenskim jezicima, kao i u mnogim drugim indoeuropskim jezicima. Primjerice u ruskom jeziku uočava se razlikovanje povratnih glagola od konstrukcija koje se sastoje od glagola i zamjenice *sebe*. U tom su jeziku morfološki i u pismu povratni glagoli specifični po tome što se postfiks *-ся* veže uz prijelazni ili neprijelazni glagol, ovisno o tome kojim je glagolom povratni glagol motiviran. Osim povratnih glagola aktivnoga roda ili stanja postoje i povratni glagoli pasivnoga roda ili stanja (Russkaja grammatika 1980:617–618).

U češkom jeziku *se* se smatra povratnom zamjenicom koja u rečenici ima funkciju objekta. Iz toga pravila isključuju se tzv. *reflexiva tantum* i izvedeni refleksivni glagoli², u kojih je *se* čestica jer je dio leksema. Od su-

¹ Rad je nastao na temelju autoričine disertacije pod naslovom *Struktura povratnih glagola i konstrukcije s elementom se u hrvatskome jeziku*, koja je obranjena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 17. siječnja 2013. godine.

² »(...) ti su leksemi izvedeni su od nepovratnoga glagola, no značenje im se toliko razlikuje od njega da se ne mogu smatrati povratnim oblikom toga glagola i čine

vremenih jezikoslovaca primjerice K. Oliva (2000.) *se* naziva samo česticom. Oliva je jezičnim testom pokušao dokazati da *se* i *sebe* uz glagole nisu istovjetni, odnosno da nisu zamjenjivi. Na temelju različitih konstrukcija sa *se* i oblikom *sebe* Oliva je došao do zaključka da slobodna zamjena tih dvaju elemenata nije moguća te da ona za sobom povlači promjenu značenja ili čak gramatičku neovjerenost (Oliva 2001:204).

U gramatici slovenskoga jezika Jože Toporišiča (2004.) razlikuju se skupine povratnih glagola u kojih *se* nema značenja (*smejati se* 'smijati se'), zatim u kojih morfem *se* čini prijelazni glagol neprijelaznim (*Ubil se je v gorah*. 'Poginuo je u planinama. '), u kojih morfem *se* izražava vanjskoga vršitelja radnje (*govori se*), u kojih je *se* moguće zamijeniti sa *sebe* ili kojom drugom imenicom ili zamjenicom (*umivati se*) i dr. (Toporišič 2004:357–358).

U srpskom jeziku npr. I. Klajn u svim slučajevima *se* promatra kao zamjenicu. Noviji je pristup povratnim glagolima u srpskom jeziku, a koji se oslanja na prethodne radove tipa J. Moskovljević (1997.) i dr., iznijela N. Arsenijević (2011.). Ona razlikuje povratne glagole od povratnih konstrukcija i tradicionalno zvane prave povratne glagole smatra sintaktički neprijelaznima jer kao dopunu nemaju objekt u akuzativu, no imaju semantički objekt.

Naziv *povratni glagoli* u hrvatskoj se literaturi u pravilu rabi za sve glagole uz koje se pojavljuje *se*, iz čega se daje zaključiti da je formalni kriterij bio presudan u određenju pripadnosti glagola toj kategoriji. Osim toga, naziv upućuje i na značenje povratnosti, koje međutim imaju samo, tradicionalno zvani, pravi povratni glagoli. Podrobnije o toj, kao i o drugim skupinama povratnih glagola, govori se u hrvatskim gramatikama i ostaloj literaturi koja opisuje tu kategoriju glagola. Štoviše, u spomenutoj se literaturi uočavaju i različita mišljenja o tome kako uopće odrediti kategoriju povratnosti, zatim kojim se kriterijem voditi u podjeli povratnih glagola, treba li u određenju oblika *se* kao zamjenice ili čestice uzeti u obzir samo njegovo podrijetlo ili i njegovu ulogu i sl. U daljnjem tekstu iznosi se pregled literature vezane uz problematiku povratnih glagola.

poseban leksem« (Žabokrtský 2005:36).

2. Pristup povratnim glagolima u hrvatskoj literaturi

2.1. Pregled radova u kojima je oblik *se* proglašen zamjenicom

2.1.1. Ivan Brabec, Mate Hraste i Sreten Živković: *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika* (1958.)

Autori Brabec, Hraste i Živković povratne glagole definiraju ovako: »Povratni glagoli su oni, koji imaju uza se povratnu zamjenicu *se*: *bojati se, čuditi se, smijati se, čuvati se, hvaliti se, prati se, igrati se*« (Brabec, Hraste, Živković 1958:112). Povratni se glagoli dijele na prave, neprave i uzajamnopovratne (recipročne). U pravih povratnih glagola subjekt je radnje ujedno i objekt i enklitički se oblik povratne zamjenice može zamijeniti naglašenim oblikom *sebe*. Ti se glagoli također mogu rabiti i bez povratne zamjenice *se* i tada su prijelazni. Takvi su *čuvati: čuvati se, hvaliti: hvaliti se, prati: prati se*. U nepravih povratnih glagola enklitički se oblik povratne zamjenice ne može zamijeniti naglašenim oblikom. U tu se skupinu svrstavaju glagoli tipa *smijati se, čuditi se, nadati se, stidjeti se* (Brabec, Hraste, Živković 1958:112–113).

Povratni su glagoli u ovoj gramatici razvrstani prema različitim kriterijima. Pojedine su skupine određene prema sintaktičkim, a pojedine prema semantičkim kriterijima. Tako se spominju povratni glagoli koji imaju aktivno (*Taj se dječak uvijek tuče., Što se uvijek guraš?*) i pasivno značenje (*Ljeti se pije voda.*), zatim glagoli koji znače zbivanje koje se vrši samo od sebe (*U našem dvorištu se suše drva.*), glagoli koji znače volju ili želju da se radnja vrši (*Ne pije mi se vino.*), glagoli koji se mogu pojaviti i bez povratne zamjenice a da im se značenje ne mijenja (*kretati i kretati se, pristojati i pristojati se*). Čini nam se da naglasak u glagolima poput *tući se, gurati se* s jedninskim subjektom (autori te glagole opisuju kao one u kojima subjekt vrši radnju na drugom objektu) i sl. nije na aktivnosti značenja, kao što tvrde autori spomenute gramatike, jer bi se u tom slučaju ti glagoli rabili u obliku bez *se*, dakle *tući, gurati*. Ti glagoli najviše izražavaju sam čin tučenja i guranja kao svojstvo subjekta, a ne vršenje tih radnja na objektu.

Zaključuje se da Brabec, Hraste i Živković *se* nazivaju zamjenicom i povratne glagole dijele kao što se uobičajeno dijele u novijim hrvatskim gramatikama, dakle na prave, neprave i uzajamnopovratne.

2.1.2. Stjepko Težak i Stjepan Babić: *Gramatika hrvatskoga jezika* (2004.)³

U gramatici autora S. Težaka i S. Babića (2004.) povratni su glagoli određeni kao »glagoli koji imaju uza se povratnu zamjenicu« (Težak i Babić 2004:141). Navedeni su primjeri povratnih glagola i na njima je rastumačena povratnost. Riječ je o glagolima *osloboditi se* i *počešljati se*. Rečeno je da ti glagoli »pokazuju da je vršitelj i predmet radnje istovjetan, to jest da vršitelj radnju vrši na sebi (...) Predmet radnje tu je izrečen akuzativom povratne zamjenice« (Težak i Babić 2004:141).

2.1.3. Jasenka Tabak: *Povratni glagoli u njemačkom i u hrvatskom jeziku* (1987.)

J. Tabak povratnost definira ovako: »Refleksivnost ili povratnost se može označiti kao morfološka, sintaktička i semantička osobina glagola u indoevropskim jezicima s obzirom na objekt glagola« (Tabak 1987:1). Povratnu zamjenicu definira kao razlikovno obilježje povratnosti, »i to s morfološkog i sa sintaktičkog odnosno semantičkog aspekta« (Tabak 1987:1). Smatra je defektivnom jer nema oblika za nominativ niti za vokativ zbog toga što zamjenjuje objekt. Osvrće se na uobičajenu podjelu povratnih glagola u indoevropskim jezicima, koja izgleda ovako: pravi povratni, nepravi povratni i recipročni glagoli.

Budući da je riječ o kontrastivnoj analizi povratnih glagola dvaju jezika, njemačkoga i hrvatskoga, logično je da postoje određene razlike u analizi tih glagola. Polazište je u podjeli povratnih glagola u tim jezicima različito. Naime oni glagoli koji su u njemačkom jeziku proglašeni pravim povratnim glagolima, u hrvatskom su nepravi povratni, i obratno, dakle oni koji su u njemačkom nazvani nepravim povratnim glagolima, u hrvatskom su jeziku pravi povratni. Razlog je tomu taj što se u dva spomenuta jezika povratnim glagolima pristupilo na dva različita načina. Na temelju toga što se u hrvatskom jeziku prototipnim povratnim glagolima smatraju pravi povratni glagoli, u kojih vršitelj radnju vrši na sebi, što znači da je u njih prisutna semantika povratnosti, autorica zaključuje da je pristup povratnosti u hrvatskom jeziku semantički, iz čega proizlazi da su pravi povratni glagoli oni koji imaju mogućnost zamjene enklitičkoga oblika zamjenice njezinim naglašenim oblikom *sebe*. U nepravim povratnih glagola takva je zamjena nemoguća. Svi su takvi glagoli neprijelazni, a povratna je zamjenica i formalni pokazatelj te neprijelaznosti. Spominje i recipročne glagole, koji uobičajeno izražavaju uzajamnost vršenja radnje. Ima glagola koji su recipročni isključivo po svojem značenju, a u drugih se recipročnost naglašuje prilozima *međusobno* ili *jedan drugog*.

³ Ta je gramatika prvi put objavljena 1966. pod naslovom *Pregled gramatike hrvatskosrpskoga jezika*, no ovdje je riječ o 14. izdanju iz 2004. godine.

Tabak objašnjava da je u njemačkom jeziku podjela povratnih glagola napravljena u skladu sa sintaktičkim pristupom jer su prototipni glagoli oni koji se uvijek pojavljuju s povratnom zamjenicom, a kojima se ne izražava povratnost radnje.

Zbog spomenutoga razilaženja u shvaćanju povratnosti kao kategorije autorica smatra da su nazivi *pravi* i *nepravi povratni glagoli* neprimjereni te se u daljnjem tekstu autorica služi terminologijom Helbiga i Busche⁴. Ti gramatičari njemačke prave povratne glagole zovu reflektivnim glagolima ili formalno reflektivnim glagolima (*reflexive Verben* ili *formal-reflexive Verben*), a neprave povratne nazivaju reflektivno uporabljenim glagolima ili semantičko-reflektivnim (*reflexiv gebrauchte Verben* ili *semantisch-reflexive Verben*). Autorica dalje navodi da je povratna zamjenica osnovno morfološko i sintaktičko obilježje povratnosti glagola te da služi kao bliži ili kao dalji objekt tako uporabljena glagola (Tabak 1987:58). Što se prijelaznosti tiče, autorica smatra da povratnost graniči s prijelaznošću jer povratna zamjenica u pravih povratnih glagola služi kao njihov objekt. U daljnjem tekstu autorica daje semantičke skupine povratnih glagola s obzirom na to kojemu neizravnom objektu otvaraju mjesto, odnosno u kojem se padežu nalazi objekt kojemu otvaraju mjesto.

2.1.4. Eugenija Barić, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Mirko Peti, Vesna Zečević i Marija Znika: *Hrvatska gramatika* (1997.)

U *Hrvatskoj gramatici* povratni su glagoli definirani kao oni »koji imaju povratnu zamjenicu *se*« (Barić i dr. 1997:231). Dije se na prave i neprave povratne te uzajamnopovratne ili recipročne. Autori gramatike smatraju da bi se od tih glagola trebali razlikovati oblici »nepovratnih glagola koji se tvore tom zamjenicom, pasiv i bezlične konstrukcije« (Barić i dr. 1997:231). U povratnih je glagola *se* povratna zamjenica.

Pravi su povratni glagoli oni u kojih se radnja vrši na vršitelju radnje, što znači da je subjekt ujedno i objekt. Takvi su glagoli tipa *hvaliti se*, *pripremiti se*, *češljati se*, *čuvati se* i dr. Uzajamnopovratni ili recipročni glagoli izriču radnju koju vrše dva subjekta ili više njih uzajamno jedan na drugom ili jedni na drugima. Primjeri takvih glagola jesu sljedeći: *dogovoriti se*, *pogledati se*, *posvađati se*, *svađati se* i dr. U neprave povratne glagole autori svrstavaju sve ostale povratne glagole. Njih dijele prema značenjima. Oni koji označuju radnju jesu glagoli tipa *igrati se*, *rugati se*, *pridržati se*, *dotaknuti se* i dr. Medijalni su glagoli oni koji označuju zbivanja u prirodi i zbivanja u ljudima. Prvima pripadaju glagoli *bjelasati se*, *crnjeti se*, *mračiti*

⁴ Helbig–Buscha, *Deutsche Grammatik*, VEB Verlag Enzyklopädie Leipzig, 1981. (prema Tabak 1987).

se, naoblačiti se, smračiti se, a drugima brinuti se, čuditi se, nadati se, sramiti se, zastidjeti se. U sljedećim redcima autori tumače način tvorbe povratnih glagola, koji se mogu tvoriti dodavanjem povratne zamjenice *se* prijelaznim glagolima (*brijati — brijati se, vući — vući se, razljutiti — razljutiti se, hraniti — hraniti se, uplašiti — uplašiti se*) ili neprijelaznim glagolima (*zelenjeti — zelenjeti se, bijeljeti — bijeljeti se*) ili pak zamjenicom *se* i prefiksacijom: *jesti — najesti se, spavati — naspavati se, ispavati se, pjevati — raspjevati se* i dr. U nekih povratnih glagola uloga je povratne zamjenice *se* označiti neprijelaznost. Autori razlikuju oblike koji imaju nepovratne parnjake i oblike koji nemaju. Prvoj podskupini pripadaju glagoli tipa *početi i početi se, svršiti i svršiti se, šetati i šetati se*, a drugoj glagoli tipa *bojati se, smijati se, nadati se*.

Opaža se da je u spomenutoj gramatici načinjena podjela nepravih povratnih glagola prema značenju, što većina gramatika ne sadržava. Osim toga, autori su opisali i način tvorbe povratnih glagola.

2.1.5. Sanda Ham: *Školska gramatika hrvatskoga jezika* (2002.)

S. Ham povratnim glagolima zove one glagole koji uza se imaju povratnu zamjenicu *se* i izriču radnju koju subjekt vrši na sebi. Navodi primjere: *Iva se češlja., Luka će se okupati.* Međutim napominje da nisu svi glagoli koji uza se imaju zamjenicu *se* povratni i nabroja takve glagole: *smijati se, truditi se, bojati se.* Uz navedene glagole nalazi se čestica *se*, a ne zamjenica, i sastavnim je dijelom glagola. Smatra da se povratnost glagola prepoznaje po tome što se zamjenica *se* uvijek može zamijeniti naglašenim oblikom, dakle zamjenicom *sebe*. Dakle autorica glagole tipa *smijati se, truditi se, bojati se* i dr. ne smatra povratnima (Ham 2002:93).

2.1.6. Radoslav Katičić: *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika* (2002.)⁵

R. Katičić osvrće se na glagole koji uza se imaju povratnu zamjenicu u akuzativu kao objekt (*umiti se, češljati se, hraniti se* itd.), pa se koleba oko toga jesu li konstrukcije s tim glagolima tipa *Košulje je svaki dan mijenjao, svaki se dan brijao., Prihvati da se češlja.* povratne ili prijelazne. Napominje da su, semantički gledano, te konstrukcije povratne jer je riječ o vraćanju radnje subjektu, koji je istodobno objekt. Stoga ni ne mogu biti »prave prelazne jer glagolska radnja u njima ne »prelazi« od subjekta nekom drugom objektu« (Katičić 2002:104). Unatoč tomu, ti su glagoli prijelazni po dopuni u akuzativu, što je gramatičko obilježje prijelaznih glagola. Spomenute glagole Katičić ne uvršćuje u posebnu gramatičku kategoriju jer je zamjenica *se* uz njih izravni objekt kao i svaka druga riječ na tom mjestu. No posebnom gramatičkom kategorijom smatra glagole koji nisu pri-

⁵ Prvo je izdanje *Sintakse hrvatskoga književnog jezika* bilo 1986. godine. Ovdje je riječ o 3., poboljšanom izdanju.

jelazni, a ipak uza se traže enklitički oblik akuzativa povratne zamjenice, kao što su glagoli *bojati se*, *smijati se*. Navodi da je »po gramatičkoj tradiciji najprikladnije« upravo takve glagole zvati povratnim glagolima (Katičić 2002:104).

2.1.7. Dragutin Raguž: *Gramatika hrvatskoga jezika* (2010.)⁶

Dragutin Raguž povratnim glagolima naziva one u kojih glagolska radnja prelazi na subjekt. Dijeli ih na prave povratne, one u kojih se radnja vrši na više subjekata u uzajamnom odnosu i neprave povratne. Pravi povratni uza se imaju povratnu zamjenicu *se*, koja se može zamijeniti punim oblikom zamjenice *sebe* (*obuvati se*, *umivati se* i sl.). Među glagolima s povratnom zamjenicom ima i takvih u kojima radnja ne prelazi na subjekt i dijele se u dvije podskupine. Prvu podskupinu čine glagoli u kojih se radnja vrši na više subjekata u uzajamnom odnosu (*tući se*, *gurati se* i dr.). U takvih se glagola *se* zamjenjuje izrazima *jedan drugoga*, *jedni druge*, *međusobno* i sl., a ne punim oblikom *sebe*. Druga su podskupina nepravi povratni glagoli, u kojih se zamjenica *se* ničim ne može zamijeniti niti se može pretvoriti u puni oblik *sebe* (*smijati se*, *rugati se*, *bojati se*, *nadati se*, *čuditi se*) i koji imaju obično medijalno značenje. Autor spominje i glagole koji mogu postojati i bez zamjenice *se* tipa *šetati se* / *šetati*, *žuriti se* / *žuriti*. Od konstrukcija sa *se* autor navodi samo bezlične konstrukcije (Raguž 2010:189).

Opaža se da su povratni glagoli na sličan način podijeljeni i u gore spomenutim gramatikama I. Brabeca, M. Hraste i S. Živkovića (1958.) te autora E. Barić i dr. (1997.).

2.2. Radovi u kojima je oblik *se* proglašen česticom (ili riječcom)

2.2.1. Tomo Maretić: *Gramatika i stilistika hrvatskog ili srpskog jezika* (1899.)⁷

Tomo Maretić navodi da postoje glagoli koji uza se imaju riječcu *se* (*bojati se*, *brinuti se*, *čuditi se*, *nadati se*, *smijati se*), zove ih povratnima ili refleksivnima i smatra ih neprijelaznima. Osim njih postoje glagoli uz koje se riječca *se* još i danas osjeća kao akuzativ ili objekt glagolu, primjerice *čuvati se*, *hvaliti se* i sl. Takve oblike autor smatra istovjetnima oblicima sa *sebe*: *čuvati sebe*, *hvaliti sebe* i dr., gdje je očigledno riječ o objektu, što se vidi i u primjerima *čuvati kuću*, *hvališ Stojana* itd. U sljedećim redcima tumači što se povratnim glagolima izražava: »Govoreći narod: čuvam se, hvališ se i t. d. Osjeća dobro, da radnja ostaje u subjektu, da se na njemu vrši i ne prelazi na drugi predmet. Zato je sasvim prirodno, da su glagoli s riječcom *se* ne-

⁶ Gramatika je prvi put objavljena 1997. pod naslovom *Praktična hrvatska gramatika*.

⁷ Ta je gramatika prvi put izdana 1899. godine, no ovdje se služimo 2. popraavljenim izdanjem iz 1931. godine.

prelazni« (Maretić 1931:439). Takvu radnju uspoređuje s pasivom, u kojem također radnja ostaje u subjektu i ne prelazi ni na što drugo, pa tako prijelazni glagoli dobivaju pasivno značenje kada se uz njih pojavljuje riječca *se*. Dakle u pojedinim se slučajevima može govoriti o povratnom značenju, a u pojedinima o pasivnome, što se ponajviše, prema Maretiću, razabire iz smisla. Na temelju rečenoga može se zaključiti da se autor koleba u određivanju tzv. pravih povratnih glagola tipa *čuvati se*, *hvaliti se* i sl. bilo kao prijelaznih bilo kao neprijelaznih. Naime prvo govori kako se uz pojedine glagole riječca *se* još osjeća objektom, a onda u sljedećim redcima kako su takvi glagoli neprijelazni. Izgleda da Maretić oblike tih glagola sa *se* drži neprijelaznima, a kada se oni uporbare sa *sebe* ili kojim drugim objektom, onda su prijelazni.

Povratnim glagolima Maretić smatra i one kojima se izražava stanje »za koje se ne misli da izlazi od nekoga drugog, već da biva samo od sebe. To je na pr. kad kažemo: *drvo se suši*, *juha se hladi*, *kamen se valja s brda*, *mjesec se okreće oko zemlje (...)*« (Maretić 1931:439). Navodi kako je tim glagolima »zatrto pravo značenje« (Maretić 1931:439), a pod tim podrazumijeva činjenicu da se riječca *se* ne može zamijeniti riječju *sebe*. U spomenutih glagola Maretić riječcu *se* promatra kao izraz neprijelaznosti glagolske radnje, odnosno kao izraz stanja. Time opravdava činjenicu što pojedini neprijelazni glagoli dobivaju riječcu *se* iako »je upravo ne bi trebalo, jer su i bez nje u običaju. Tako imamo: *blistati se* pored *blistati*, *đipiti se* pored *đipiti*, *ispucati se* pored *ispucati*, *minuti se* pored *minuti (...)*« (Maretić 1931:439).

Navodi i glagole tipa »*bosti se* pored *bosti* (na pr. *bode se* krava, t. j. ima običaj *bosti*, *grepsti se* pored *grepsti (...)*, *griješiti se* pored *griješiti*, *gurati se* pored *gurati (...)*«, koji su prijelazni glagoli koji mogu dobiti riječcu *se* kad se uzmu kao neprijelazni (Maretić 1931:440). Spominje i povratne glagole uz koje dolazi dativ kao dopuna, koji označuju da tko ima volju da što čini, primjerice *spava mi se*, *plače mi se*, *jede mi se* i dr., kao i glagole koji se upotrebljavaju u »uzajmičnom (recipročnom)«⁸ značenju (*ljudi se miluju*, *mi se pozdravljamo*, *seljaci se tuku* i dr.).

Uočava se da Maretić prvo navodi povratne glagole tipa *bojati se*, *nadati se*, *čuditi se*, *brinuti se*, dakle njih smatra prototipnim povratnim glagolima i pretpostavlja se da upravo iz toga razloga *se* naziva riječcom.

⁸ *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, str. 442.

2.2.2. Stjepan Babić, Dalibor Brozović, Ivo Škarić, Stjepko Težak: *Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika* (2007.)⁹

U knjizi *Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika* povratnim ili refleksivnim se glagolima nazivaju oni neprijelazni glagoli koji uza se imaju česticu *se*. Nazivaju se povratnima jer »većinom takvi glagoli kazuju da su subjekt i objekt radnje istovjetni, da se radnja koja proizlazi od subjekta opet na nj vraća ili nastaje u samom subjektu kao stanje toga subjekta (...)« (Babić i dr. 2007:505). Ti se glagoli dijele na prave povratne (1.), uzajamno-povratne (2.), aktivno bezobjektne (3.), neprave povratne (4.) i povratno zalihosne (redundantne) (5.) glagole. U pravih povratnih glagola (1.) subjekt radnje ujedno je i objekt radnje (*brijati se, češljati se, počešljati se, prati se, umivati se, oblačiti se*), uzajamnopovratni (2.) označuju radnju koju vrše dva ili više subjekta jedan na drugom (*grepsti se, grudati se, gurati se, ljubiti se, milovati se, pitati se*), »aktivno bezobjektne glagoli (3.) imaju u osnovi prijelazne glagole koji su izrečeni bez odnosa prema objektu i izriču radnju kao karakterizaciju subjekta, da on ima običaj vršiti takvu radnju: *krava se bode, mačka se grebe* (...)«, a za neprave je povratne glagole (4.) rečeno da »izriču radnje koje nastaju u samom subjektu kao stanje toga subjekta ili *se* ima samo leksičko značenje, sastavni je dio leksičkoga značenja glagola. Ti glagoli dakle imaju samo povratni oblik bez povratnoga značenja i zato se zovu nepravni povratni glagoli« (Babić i dr. 2007:506). Jedni od tih glagola imaju usporedne prijelazne glagole (*buditi se, probijati se*), a druga su skupina glagola *reflexiva tantum*, koji dolaze samo s česticom *se* (*bojati se, brinuti se, čuditi se, kajati se, nadati se*). Povratno zalihosni (redundantni) glagoli (5.) imaju isto neprijelazno značenje sa *se* i bez njega (*blistati (se), sjati (se), početi (se), svršiti (se), kretati (se)*). Spominju se još dvije posebne kategorije koje se tvore česticom *se*, a to su pasiv i neosobne konstrukcije.

Uočava se da je podjela povratnih glagola u spomenutoj gramatici donekle drugačija od uobičajenih podjela. Primjerice glagoli koji su u većini gramatika bili svrstavani u neprave povratne glagole u toj su gramatici razdijeljeni u neprave povratne i povratno zalihosne. Također valja spomenuti da se navode i posebne kategorije u kojima se rabi čestica *se*, a to su pasiv i neosobne konstrukcije.

⁹ Ta je gramatika prvi put objavljena 1991. pod naslovom *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*.

2.3. Pregled radova u kojima se oblik *se* naziva i zamjenicom i česticom

2.3.1. Dragutin Boranić: *O refleksivnim glagolima u hrvatskom jeziku* (1899.)

Već je Dragutin Boranić krajem 19. st. u svojoj disertaciji napomenuo da postoje razlike između glagola uz koje se morfem *se* može shvatiti kao objekt i onih uz koje to nije moguće. Osvrće se na Miklošićevu analizu povratnih glagola, koji uz sve povratne glagole morfem *se* naziva objektom, što Boranić niječe i tvrdnju potkrepljuje jezičnim osjećajem za glagole tipa *smijati se*, *nadati se*, *skočiti se*, uz koje nikako ne može doći *sebe*. Dijeli glagole na *verba neutra* i *verba reflexiva* te *verba media*. Napominje da su se medialni glagoli razvili iz povratnih (refleksivnih), no često se to ne može pokazati. Boranić se povodi za teorijom N. Nekrasova, koji tvrdi da je rus. *-ся* prvotno bio akuzativ povratne zamjenice, ali je s vremenom izgubio karakter zamjenice. Dakle ta je riječ tijekom vremena postala čestica koja, prema Nekrasovu, ima zadaću istaknuti glagolsku radnju bez obzira na odnos između subjekta i objekta. Boranić mu zamjera što tu činjenicu smatra relevantnom za sve vrste povratnih glagola. Naime Boranić smatra da se u odnosu prema glagolima koji se tradicionalno nazivaju pravi povratni glagoli u slavenskim jezicima nije promijenilo ništa od razdoblja prošlosti do njegova doba. Uz to zamjera mu što se nije pozabavio time kako je došlo do toga da zamjenica s vremenom postane čestica.

Kada se morfem *se* može zamijeniti sa *sebe*, Boranić ga drži objektom. Naglašuje da se taj morfem osobito dobro osjeća kao objekt kada se uz njega uporabi instrumental sredstva (*Rad mirisa nek se ružom kiti.*, *Ogrn se kapom ti i hran mi baretu.*) (Boranić 1899:144). U dosad spomenutih glagola »subjekt na sebi izvršuje radnju« (Boranić 1899:146) bilo da je radnja usmjerena na pojedini dio tijela ili tijelo uopće, ili pak na biće u punom smislu. Boranić se koristi Nekrasovljevim nazivljem i morfem *se* ondje gdje se ne može zamijeniti sa *sebe* naziva česticom. Takvoj skupini pripadaju glagoli kojima se izražava stanje, a ne radnja (*tresti se*, *drmati se*, *otvoriti se*, *opirati se*, *veseliti se*) i mogu imati i prijelaznu inačicu. Unutar te skupine Boranić pravi podjelu s obzirom na značenje. Sljedećoj skupini pripadaju glagoli u kojih se označuje neutralnost glagolske radnje (*bosti se*, *biti se*, *grepsti se*, *moliti se*, *bojati se*, *brinuti se*). Za pojedine glagole iz te skupine autor navodi da su nekoć prevladavali oblici bez *se* ili, ako nisu prevladavali, barem se gdjegdje moglo naići na takvu inačicu (*prijetiti / prijetiti se*, *bojati / bojati se*). Zadnja su skupina povratni glagoli koji se rabe u recipročnoj službi.

2.3.2. Mihailo Stevanović: *Problem glagolskog roda i povratni glagoli u srpsko-*

hrvatskom jeziku (1961./1962.) i *Savremeni srpskohrvatski jezik II (Gramatički sistemi i književnojezička norma)* (1991.)

Prema M. Stevanoviću (1961./1962.) povratni se glagoli sastoje od riječice *se*, koja je podrijetlom povratna zamjenica i još se u pojedinim slučajevima osjeća kao takva. U gramatici *Savremeni srpskohrvatski jezik II* (1991.) autor *se* zove povratnom zamjenicom — česticom.

Povratne glagole svrstava u neprijelazne i napominje da, bez obzira na to što pojedini glagoli imaju prijelaznu inačicu, u obliku *sa se* postaju neprijelazni. U obama spomenutim djelima raspravlja se o sljedećim skupinama povratnih glagola: pravim povratnim (1.), uzajamnopovratnim (2.), nepravim povratnim (3.), medijalnim povratnim (4.), pasivnom glagolskom rodu povratnih glagola (5.), povratno-neodređenim (6.) i povratno-bezličnim glagolima (7.).

Pravim povratnim glagolima (1.) autor smatra one kojih su subjekti sami sebi objekti. To je, prema njegovu mišljenju, posebna skupina. To su glagoli koji označuju radnju koju subjekt vrši na samom sebi kao na objektu: *češljati se, oblačiti se, umivati se, obuvati se, spremati se, udariti se (rukom po koljenu)*. Autor ističe kako su osim njih i glagoli koji znače vršenje radnje na jednom dijelu svojega tijela nazivani pravim povratnim glagolima. No u prave povratne glagole, tj. refleksivne, kako ih zove Stevanović, ubrajaju se svi glagoli koji označuju svjesnu radnju vršenu od subjekta, njegovu aktivnost usmjerenu na izmjenu položaja i stanja samoga sebe. Isto tako i glagole koji označuju promjenu položaja ili kretanje u prostoru (*kupati se, pružati se, šetati se, vući se, dovući se, dići se, nasloniti se*) svrstava u spomenutu skupinu jer subjekt vrši radnju, koja se u ovom slučaju odnosi na kretanje, vlastitom aktivnošću (Stevanović 1961/1962:14–15). U tu skupinu svrstava i glagole koji označuju obuhvaćanje cijeloga subjekta svjesnom aktivnošću (npr. *prodati se*), zatim uglavnom sativne glagole (*načekati se, naraditi se*). Sativni se glagoli u pravilu nisu svrstavali u prave povratne glagole, koji su u literaturi glagoli uz koje je element *se* ujedno i objekt i označuju da se radnja koja kreće od subjekta ponovno vraća samomu subjektu. Uostalom, *se* nije moguće u tih glagola zamijeniti sa *sebe*. Primjerice **načekati sebe, *naraditi sebe*. No Stevanović upravo na temelju odnosa subjekta i radnje takve glagole svrstava u spomenutu skupinu jer primarno subjekt vrši radnju na sebi tako da dolazi do potpune zasićenosti radnjom.

Radnje uzajamnopovratnih glagola (2.) također ne izlaze iz sfere subjekta. U tih glagola *se* sam po sebi ne označuje uzajamnu povratnost, tj.

recipročnost, nego ograničenost objekta na sferu subjekta: *rvati se, svađati se, grditi se, tući se, udariti se, bosti se, klati se, sporiti se, prepirati se, razgovarati se* i sl. Recipročnost, prema Stevanovićevu mišljenju, određuje značenje samoga glagola, pa iz toga proizlazi da se pojedinim glagolima izražava recipročnost i u obliku bez *se*, kao i u njihovoj uporabi s tim oblikom.

U nepravih povratnih glagola (3.) oblik zamjenice — čestice *se* vuče podrijetlo od oblika različitih kosih padeža u čijim se funkcijama nekada morala rabiti povratna zamjenica. S izvornim ablativnim značenjem autor povezuje medijalne glagole *bijeljeti se, crnjeti se, crvenjeti se, žutjeti se* i sl. I značenja glagola *latiti se, dokopati se, prihvatiti se* i dr. upućuje na nekadašnje instrumentalno značenje oblika *se*, kao što je moguće da je to značenje moglo biti i dativsko: *latiti se oružja — latiti sobom oružje i latiti sebi oružje*. Dakle uz neprave povratne glagole, kojih je veliki broj, zamjenica — čestica *se* nije oblik pravoga, akuzativnoga, već nekadašnjega nepravog objekta.

Medijalnim povratnim (4.) naziva Stevanović one glagole u kojih su subjekti u pravilu što neživo i zbog toga ne mogu vršiti radnju svojom aktivnošću. Ako radnju ne vrši koji vanjski činilac, ona se zbiva sama po sebi i glagoli kojima se izražava takva radnja zapravo su glagoli stanja. Medijalni su glagoli vrlo raznovrsni: osim promjene položaja neživih predmeta i njihova pomicanja u prostoru bez vidljivoga djelovanja kakve vanjske sile i osim psihičkih stanja, označuju i »manifestacije tih stanja i raspoloženja koje se sastoje u nesvesnim, spontanim pokretima njihovih subjekata« (Stevanović 1991: 566): *prenuti se, trgnuti se, tresti se* i sl. I medijalni glagoli mogu biti bez zamjenice — čestice *se*. Ima i takvih medijalnih glagola koji imaju medijalno značenje i sa *se* i bez toga oblika: *blistati i blistati se, sijati i sijati se, dimiti i dimiti se* i dr.

U sljedeću skupinu autor uvršćuje pasivni glagolski rod povratnih glagola (5.). Taj je rod obilježen pasivnošću uloge subjekta u radnjama tih glagola i pokretači su »glagolom označenog procesa više uzrok, sredstvo ili što slično, a ne pravi vršioći radnje« (Stevanović 1961/1962:40). Napominje kako uporaba oblika *se* uz glagol daje subjektu karakter neodređenosti, što je slučaj i s glagolima koje Stevanović naziva povratno-neodređenim glagolima (6.). Predikat *se* u tih glagola uvijek rabi u obliku srednjega roda jednine i u 3. licu. Glagolskim se oblikom 3. l. jednine iskazuje da radnju vrši više pojedinaca, tj. svi oni na koje se misli. Takve se bezlične konstrukcije rabe kada se ne znaju vršitelji radnje ili se ne žele odrediti. Međutim autor napominje da postoji razlika između pasivnih i bezličnih konstrukcija. Naime u bezličnih konstrukcija uvijek je subjekt vršitelj radnje koja se glagolom iskazuje, premda je on neizrečen i neodređen, dok je u pasivnim konstrukcijama to stvarni objekt.

Sljedećoj skupini glagola pripadaju povratno-bezlični glagoli (7.), kojima se iskazuje stanje. Riječ je o bezličnim glagolima kojima su stanja »u jednom slučaju vezana za nepoznate pojmove u kojima se zbivaju, a u drugima se ta stanja pripisuju psihološkim subjektima s imenom u dativu«. (Stevanović 1961/1962:42). Prvi je slučaj vezan za meteorološke pojave (*smrkava se...*), a drugi za stanje čovjekova duha ili uopće stanje kojega živog bića (*drijema mi se...*). Glagoli u bezličnim rečenicama nemaju vršitelje, nego se procesi vrše kao meteorološke i astronomske pojave. Ova- mo se uvršćuju i glagoli u rečenicama »kojima se obeležavaju stanja subjekata s imenom u dativu (logičkih, dakle, a ne gramatičkih subjekata): Već se svima činilo da je star koliko i selo (...), Spava mi se (...)*»* (Stevanović 1991:571).

Opaža se da u Stevanovićevoj podjeli tzv. pravi povratni glagoli imaju poseban status. Autor ih je razvrstao u više podskupina, a sve ih povezuje jedno semantičko obilježje, odnosno značenje vršenja radnje subjekta na samom sebi tako da dođe do potpune zasićenosti radnjom. Zbog odnosa subjekta i radnje autor i sativne glagole i glagole koji označuju promjenu položaja ili kretanje u prostoru uvršćuje u tu skupinu. Osim toga, Stevanović govori i o podrijetlu zamjenice — čestice *se* uz nepravu povratne glagole. Za razliku od pravih povratnih glagola, u kojih je *se* podrijetlom nekadašnji akuzativ povratne zamjenice, u nepravih povratnih glagola riječ je o nekadašnjemu nepravom objektu, odnosno o nekadašnjim kosim padežima osim akuzativa.

2.3.3. Josip Silić i Ivo Pranjković: *Gramatika hrvatskoga jezika* (2005.)

Gramatika autora J. Silića i I. Pranjkovića donosi novinu u dotadašnjoj analizi povratnih glagola u gramatikama u tom smislu što iz skupine povratnih glagola izuzima one u kojih je *se* zamjenica u funkciji objekta. »Uz glagole se može naći *se* u ulozi čestice i u ulozi zamjenice. Njome se u ulozi čestice tvore povratni glagoli. U takvoj je ulozi *se* sastavni dio i morfološkoga i leksičkosemantičkoga ustrojstva glagola« (Silić i Pranjković 2005:40). Takvi su glagoli *bojati se*, *smijati se*, *nadati se*, *kajati se*. Također povratnim glagolima pripadaju sativni glagoli, zatim oni kojima se izražava uzajamnost povratnoga značenja, kao i glagoli uz koje se pojavljuju paralelni oblici bez čestice *se* (*micati se*, *buditi se*, *osjećati se*, *zabavljati se*, *šetati se* (taj glagol ima jednako značenje s česticom *se* i bez nje)). U glagola u kojih *se* nije čestica nego zamjenica ona »ima ulogu njihova objekta, što znači da joj je uloga isključivo sintaktička« (Silić i Pranjković 2005:41). Toj skupini pripadaju sljedeći glagoli: *brijati se*, *odijevati se*, *oblačiti se*, *svlačiti se*, *obuvati se* itd.

Dakle J. Silić i I. Pranjković u svojoj gramatici proglašuju povratnim glagolima samo one uz koje je *se* čestica, što nije bilo uobičajeno u dotadašnjim gramatikama, ali i općenito u literaturi. Kako *se* uz glagole u kojih vrši ulogu objekta autori smatraju zamjenicom, takve glagole ne uključuju u povratne, ali ih navode u obradi glagola sa *se*.

2.4. Radovi u kojima je oblik *se* nazvan morfemom

2.4.1. Milka Ivić: *Jedan problem slovenske sintagmatike osvetljen transformacionim metodom (Gramatička uloga morfeme se u srpskohrvatskom jeziku)* (1961./1962.)

M. Ivić (1983.) također ističe kako je *se* prvotno bio nenaglašeni oblik povratne zamjenice i tijekom vremena je, prema njezinu mišljenju, stabiliziranjem sustava nenaglašanih oblika zamjenica status morfema *se* ojačao i njegov je položaj postao autonoman. Autorica *se* zove morfemom. Naime ona smatra da se u situacijama kada *se* ne vrši funkciju objekta on mora nazivati morfemom, što je češća pojava od onih u kojima je *se* objekt. Upozorava na to da se povratnosti pristupalo sa semantičkoga gledišta, koje se, prema njezinu mišljenju, treba razdijeliti od sintaktičkoga, pogotovo zato što se morfemom *se* izražava značenje povratnosti u manjemu broju uporabe toga morfema. Autorica izričito govori o tome kako se značenje povratnosti ne bi trebalo uzimati kao kriterij za podjelu glagola a da se ne uzme u obzir i njihova sintaktička funkcija. »Prisustvo oblika *se*¹ ne utiče na osnovno (leksičko) značenje glagola uz koji stoji (glagol *češljati* označava istu prelaznu radnju u svim sledećim svojim realizacijama: *češlja*, *češlja se*, *češlja me*, *češlja druge*). Značenje refleksivnosti se stoga ne može uzimati kao kriterij za klasifikaciju glagola van njihove sintaksičke (predikatske) funkcije« (Ivić 1961/1962:142).

Cilj je rada da se što preciznije odredi uloga oblikovanja sintagme glagol + *se* za organizaciju srpskohrvatske rečenice, u čemu se autorica služi transformacijskim testom.

2.4.2. Dušanka Točanac: *Povratni glagoli u francuskom i srpskohrvatskom jeziku: kontrastivna analiza* (1982.)

D. Točanac preispituje valjanost naziva povratni glagoli i te glagole naziva općenito glagolima sa *se*. Dakle Točanac preispituje naziv povratni glagoli, koji se rabio za sve glagoli sa *se*, navodeći da se taj naziv ne bi trebao rabiti za glagole »čija je sintaksička osobina da za objekat imaju sam subjekat iskazan u vidu refleksivne zamenice *se*« (Točanac 1982:10). Kako je riječ o kontrastivnom pristupu povratnim glagolima na razini rečenice, autorica uključuje i pasivne konstrukcije. Oblik *se* naziva morfemom, što

preuzima od Milke Ivić.

Analiza se u tom radu odnosi na francuske sintaktičke konstrukcije koje u predikatu imaju morfem *se* i na njihove prijevodne ekvivalente u srpskohrvatskom jeziku. U pravoj povratnoj, tj. reflektivnoj konstrukciji odnosi su sljedeći: subjekt je jednak vršitelju radnje, morfem *se* u funkciji je izravnoga objekta, subjekt i objekt u semantičkom smislu predstavljaju jedan entitet, glagol je iz kategorije izravno prijelaznih glagola i morfem *se* komutira s drugim članovima zamjениčke paradigme (Točanac 1982:29–30). Glagolska radnja ima povratno djelovanje. Prema njezinu mišljenju, povratni su glagoli oni u kojih postoji bliska veza između vršitelja radnje i morfema *se*. Uzajamnopovratni, tj. recipročni glagoli predstavljaju samo jednu inačicu pravih povratnih glagola. Autorica smatra da u uzajamnopovratnim konstrukcijama morfem *se* ima dvostruku funkciju: sintaktičku, koja se sastoji u tome da je *se* izravni objekt, i semantičku, koja se odnosi na recipročnost koja se izražava tim morfemom (Točanac 1982:39–40). Točanac navodi da se u francuskom jeziku odnos uzajamne povratnosti izražava pomoću morfema *se*, kao što je i u srpskohrvatskom jeziku. No u srpskohrvatskom jeziku ne može svaki glagol kojim bi se mogao izraziti recipročan odnos primiti *se*. Riječ je o prijelaznim glagolima koji na sebe mogu vezati dva objekta, objekt u akuzativu i objekt u dativu. Točanac takve glagole zove indirektno tranzitivnima i nabraja neke od njih: *govoriti komu*, *dati komu*, *pisati komu*. U tim se slučajevima jezik služi drugim sredstvima, a to se odnosi na sintagmu *jedan drugom* u odgovarajućem obliku i prijelazni glagolski oblik (Točanac 1982:46). Navodi i ostale glagole uz koje se rabi *se*, kao i konstrukcije. Takvi su medijalni glagoli, koje karakterizira odsutnost vršitelja iz nominalne sintagme i odsutnost pravoga procesa iz verbalne sintagme (Točanac 1982:71). Spominje i pasivne konstrukcije koje se tvore pomoću morfema *se*, ali navodi jedno ograničenje. Naime uočava da se morfem *se* rabi samo za izražavanje pasiva u trajanju.

Problem su autorici tzv. nepravi povratni glagoli, u kojih nije lako odrediti podrijetlo morfema *se* i njegove funkcije. Smatra da je riječ o lingvistički neriješenom problemu koji »sprečava da se izvrši sintaktička komparacija konstrukcija koje su oblikovane s ovim glagolima — jedino ostaje leksička analiza« (Točanac 1982:91). U takvih se glagola više ne može otkriti podrijetlo morfema *se*, koji vjerojatno potječe od kojega drugog padeža, a ne akuzativa.

2.5. Suvremeni opisi povratnih glagola u sklopu pojedinih teorija

2.5.1. Branimir Belaj: *Prototipno-kontekstualna analiza povratnih glagola u hrvatskom jeziku* (2001.)

Prototipno-kontekstualna analiza povratnih glagola Branimira Belaja temelji se na stavu da »značenje može i mora sudjelovati u svakoj jezičnoj analizi, ali nikako ne može biti i jedino uporište, pogotovo kada je riječ o morfologiji« (Belaj 2001:3). Belaj smatra da se temeljno uporište za analizu i grupiranje neke morfološke kategorije kao što su povratni glagoli »mora kretati u okvirima sustava standardnoga jezika, u okvirima formalnih odnosa koji vladaju u pojedinim njegovim kategorijama, u ovom slučaju u kategoriji povratnih glagola, a značenje treba poslužiti samo nijansiranju osnovnih vrsta na podvrste, razrede i sl.« (Belaj 2001:3). Belaj objašnjava da je iz dijakronijske perspektive *se* zaista povratna zamjenica i današnja funkcija čestice proizišla je iz funkcije zamjenice, no, ako se povratni glagoli obrađuju kao morfološka kategorija, u obzir se mora uzeti sinkronijska perspektiva, po kojoj *se* u većini slučajeva ima funkciju čestice, a u pojedinima funkciju zamjenice (Belaj 2001:3).

Na temelju efekta prototipa autor razlikuje tri skupine povratnih glagola. Naziva ih primarnopovratnim, sekundarnopovratnim i tercijarnopovratnim glagolima. Primarnopovratnim glagolima pripadaju *reflexiva tantum*, kao što su *ponašati se, smijati se, nadati se, bojati se, naspavati se...* Toj skupini također pripadaju glagoli s uzajamnopovratnim značenjem poput *rastati se, sastati se, natjecati se, utrkivati se* itd.

Sljedeći su sekundarnopovratni glagoli, koje Belaj smatra nepravim povratnim glagolima jer je *se* u njih također čestica, ali za razliku od primarnopovratnih, ti glagoli »imaju paralelan prijelazan oblik bez elementa *se*« (Belaj 2001:4). Riječ je o glagolima »buditi / buditi se, pomicati / pomicati se, micati / micati se, osjećati / osjećati se...« (Belaj 2001:5). I ovoj skupini pripadaju neki glagoli koji izriču uzajamnost povratnoga značenja poput glagola »ljubiti se, grliti se, posvađati se, zavaditi se, pomiriti se, uskladiti se, vrijeđati se, sresti se, susresti se itd.« (Belaj 2001:5). Između uporabe tih glagola sa *se* i bez toga oblika postoji značenjska razlika. Međutim značenjske razlike nema u povratno zalihosnim glagolima, koje opet Belaj dijeli u tri skupine s obzirom na to je li glagol uporabljen bez *se* prijelazan ili neprijelazan. Takvi su npr. *šetati / šetati se, blistati / blistati se, završiti / završiti se*. Podvrsta sekundarnopovratnih glagola jesu i neki medijalni glagoli, za koje Belaj navodi da »ne pripadaju ni prototipičnim sekundarnopovratnim glagolima, jer glagol upotrijebljen bez *se* nije prijelazan, a ni povratno zalihosnim glagolima jer je značenje glagola sa *se* i bez *se* razli-

čito« (Belaj 2001:6). Takvi su glagoli *crnjeti / crnjeti se, zelenjeti / zelenjeti se, žutjeti / žutjeti se, crvenjeti / crvenjeti se* itd.

Zadnja je skupina glagola ona koja je najudaljenija od prototipa povratnih glagola »upravo po tome što kod njih *se* nije ničim vezano uz njihovo morfološko i leksičko značenje, već samo uz sintaktičko« (Belaj 2001:6). Uz te je glagole *se* povratna zamjenica. Riječ je o glagolima tipa *umivati se, češljati se, kupati se, brijati se, čuvati se, spremati se, prati se*. U ovom slučaju *se* uz glagole nema funkciju čestice, a Belaj smatra da jedino tom funkcijom povratni glagoli imaju status morfoloških i leksičkih jedinica. »Zbog toga tercijarnopovratni glagoli nisu zasebne leksičke jedinice, tj. njihova je pripadnost kategoriji povratnih glagola sintaktičke, a ne morfološke naravi« (Belaj 2001:6).

Time što povratne glagole analizira kao morfološku kategoriju i u skladu s time *se* katkad ima funkciju čestice, a katkad zamjenice B. Belaj uvodi novinu u promišljanje o povratnim glagolima.

2.5.2. Ranko Matasović: *Croatian Reflexive Constructions from the Historical Point of View* (2011.)

Cilj je toga rada opisati glavna pravila i tendencije u razvoju povratnih glagola u hrvatskom jeziku. Polazište je analizi sustav leksičke dekompozicije koji je razvijen u sklopu gramatike uloga i referencija (Role and Reference Grammar — RRG). Povratne glagole (engl. *reflexive verbs* — RV) autor definira kao glagole koji imaju povratnu oznaku (tzv. *reflexive marker* — RM), kojoj je primarna funkcija da označi semantičku povratnost ili koreferenciju dvaju argumenata jednoga glagola. Razlikuje povratne glagole od povratnih oblika nepovratnih glagola (NRV).

Osnovni semantički tipovi predikata nazvani su *Aktionsarten*. Autor navodi sedam razreda koji se mogu razlikovati u vezi s povratnim glagolima. To su stanje (engl. *state*), radnja (engl. *activity*), postignuće (engl. *achievement*), jednokratna trenutačna radnja (engl. *semelfactive*), izvršenje (ispunjenje) (engl. *accomplishment*), aktivno izvršenje (ispunjenje) (engl. *active accomplishment*), proces (engl. *process*). Tematske su uloge derivirane iz položaja argumenata u glagolskoj logičkoj strukturi. Gramatika uloga i referencija priznaje dvije makrouloge (engl. MR), a to su aktor (engl. *actor*) i pacijens (engl. *undergoer*) (Matasović 2011:5). Autor smatra da većina povratnih glagola predstavlja derivirane intransitivne glagole i za to navodi primjer bivalentnih glagola *reflexiva tantum*, dakle glagola koji nemaju nepovratni oblik kao par. U takvih glagola povratna oznaka *se* upućuje na to da je glagol MR-intransitivan, premda ima dva argumenta. Autor objašnjava da su slavenski povratni glagoli uvijek MR-intransitivni (osim

u bezličnim konstrukcijama, gdje su MR-atranzitivni). Matasović napominje da je u južnoslavenskim jezicima i vjerojatno u zapadnoslavenskim povratna oznaka se njihov »dummy object« (Matasović 2011:8). Autor smatra da se u hrvatskom jeziku povratna oznaka *se* ponaša kao klitička zamjenica u službi objekta, za razliku od oblika *sebe*, koji je naglašena zamjenica. To dokazuje time što u lancu klitika povratna oznaka *se* dolazi na mjesto klitičke zamjenice u akuzativu: *Dao sam mu ga. / Dao sam mu se.* Temeljna je funkcija povratne oznake *se* ta da potisne barem jedan argument s makroulogom osnovnoga nepovratnog glagola. Matasović smatra da povratna oznaka *se* ne reducira valenciju nepovratnoga glagola i da utječe samo na MR-tranzitivnost, tako da je njezina funkcija prije sintaktička nego semantička.

U hrvatskom se jeziku povratni glagoli mogu svrstati u svaki osnovni, tj. neuzročni tip predikata. U klasifikaciji povratnih glagola Matasović polazi od nesvršenih oblika i u skladu s time predikata stanja, procesa i aktivnosti.

1. Prva su skupina povratnih glagola jednovalentni glagoli koji nisu derivirani ni od jednoga osnovnog nepovratnog glagola, a označuju bilo radnju, proces ili stanje. To su tzv. *reflexiva tantum*: *žuriti se, hihotati se, znojiti se, smijati se, spotaknuti se* i dr.

2. Sljedeća je skupina dvovalentnih glagola (MR-intranzitivnih) koji također označuju bilo radnju, proces ili stanje. U tih glagola činjenica koji će argument biti potisnut ovisi o tome je li riječ o glagolu stanja/procesa ili glagolu radnje. Ako je riječ o glagolu stanja/procesa, potisnuti je argument aktor, a u glagola radnje to je pacijens. Dvovalentni povratni glagoli koji su derivirani od glagola stanja mogu biti i *reflexiva tantum* koji imaju argument u dativu: *Ivanu se sviđa ova kuća.* Također mogu biti derivirani od nepovratnih glagola: *Ivan sluša glazbu. / Ivanu se sluša glazba.* Povratni glagoli radnje koji su MR-intranzitivni derivirani su od osnovnih nepovratnih glagola radnje potiskivanjem pacijensa. Taj argument može ostati sintaktički neizrečen (*Ivan igra nogomet. / Ivan se igra.*) ili se može izreći u genitivu (*Ivan se igra skrivača.*) ili instrumentalu (*Ivan koristi stube. / Ivan se koristi stubama.*). Posebno se podskupinom smatraju glagoli koji su povratno-uzročni: *Ivan brije Petra. / Ivan se brije kod Petra.* Autor misli da su obje spomenute skupine glagola naslijeđene od protoslavenskoga jezika.

3. Treća su skupina neuzročni povratni glagoli, koji su derivirani od uzročnih tako da potiskuju MR-argument i postaju MR-intranzitivni. I ti glagoli potiskuju pacijens ako glagol sadržava predikat radnje u svojoj logičkoj strukturi (*Ivan je dignuo knjigu sa stola. / Ivan se dignuo s kreveta.*). Ako

osnovni uzročni glagol sadržava predikat stanja/procesa, derivirani povratni glagol potiskuje aktora: *Ivan je hladio pivo u hladnjaku. / Pivo se hladilo u hladnjaku*. Potvrđeni su i neuzročni dvovalentni povratni glagoli stanja tipa *Čaša se napunila pivom*. Autor napominje su neuzročni glagoli koji su izvedeni od osnovnoga glagola koji sadržava predikat stanja najviše raširena skupina povratnih glagola u slavenskim jezicima i vjerojatno jedna od najstarijih skupina.

4. Dalje Matasović navodi pasivno povratne glagole (engl. *reflexive passives*) i bezlično povratne glagole (engl. *reflexive impersonals*), koji mogu biti izvedeni od svih razreda nepovratnih glagola. U pasivno povratnoj konstrukciji aktor je potisnut, a jedini MR-argument ostaje pacijens, koji dobiva oblik nominativa. U hrvatskom jeziku potisnuti se aktor ne može izraziti (*Kuća se gradi (*radnicima, *od radnika)*). U konstrukcijama s bezlično povratnim glagolima pacijens ne može dobiti oblik nominativa. Pacijens je ili izostavljen ili ostaje u akuzativu: *Kuću se gradi uz more*. Matasović smatra da nije riječ o naslijeđu od protoslavenskoga.

Na temelju analize povratnih glagola Matasović zaključuje da oni glagoli koji su izvedeni od nepovratnih s predikatom radnje u svojoj logičkoj strukturi potiskuju pacijens, a oni koji su izvedeni od nepovratnih glagola koji sadržavaju predikat stanja ili procesa u svojoj logičkoj strukturi potiskuju aktor. Najveća su skupina povratnih glagola u slavenskim jezicima neuzročno povratni glagoli. Matasović naglašuje da povratna oznaka se ima dvije jednako važne funkcije, a to su izraziti semantičku povratnost i potisnuti MR-argument. Upravo zbog tih dviju funkcija katkad dolazi do dvosmislenosti kao npr. u rečenicama *Ivan se vidi., Neprijatelj se ubija*, u kojima se povratna oznaka *se* može tumačiti dvojako.

2.5.3. Ivana Oraić Rabušić: *Struktura povratnih glagola i konstrukcije s elementom se u hrvatskome jeziku* (2013.)

Podjela povratnih glagola u ovom radu temeljena je na pristupu češkoga jezikoslovca K. Olive, koji *se* proglašuje česticom. Autorica, povodeći se za testovima kojima se dokazalo da *se* i *sebe* nisu istovjetni i da se ne mogu slobodno zamjenjivati, povratni glagol i njegov prijelazni ili neprijelazni parnjak¹⁰ tumači kao dva glagola. Valja istaknuti da se čestica *se* uz glagole smatra dijelom njihova morfološkoga i leksičkosemantičkoga ustrojstva¹¹, tj. dio je samoga glagola. U analizi se polazi od pretpostavke da je svaki glagol *sa se* koji ima bilo prijelazni bilo neprijelazni parnjak

¹⁰ Najčešće je riječ upravo o prijelaznom parnjaku, ali postoje i glagola tipa *žutjeti / žutjeti se, blistati / blistati se* i sl., koji imaju neprijelazni parnjak.

¹¹ Služimo se riječima iz gramatike Silića i Pranjovića (2005.), str. 40.

nastao upravo od toga parnjaka, što znači da je taj oblik osnovni. Iz toga proizlazi da su povratni glagoli neprijelazni ako se na prijelaznost gleda u skladu s tradicijom u hrvatskom jeziku, tj. tako da se prijelaznim glagolima smatraju oni koji imaju izravni objekt u akuzativu. Pripadnost se povratnoga glagola pojedinoj skupini određuje primarno prema morfosintaktičkim kriterijima, no značenje je glagola također neizostavno u analizi jer omogućuje razlučivanje pojedinih skupina i podskupina. Prvi je pokazatelj toga da je riječ o povratnom glagolu postojanje oblika *se* uz glagol kao leksičke jedinice.

Podjelom povratnih glagola izlučile su se tri skupine glagola. Prvoj skupini (1.) pripadaju tzv. *reflexiva tantum*, tj. glagoli koji nasuprot sebi nemaju prijelazne ili neprijelazne parnjake. U tu se skupinu uvršćuju glagoli tipa *baviti se, bojati se, nadati se, diviti se, čuditi se* i dr. Ta se skupina dijeli na tri podskupine ovisno o tome je li u glagola riječ o živom sudioniku u ulozi vršitelja (agensa), iskustvenika i sl. na subjektivnom mjestu, o neživom sudioniku u ulozi trpitelja (pacijensa) ili teme, ili pak se uz njih ne može uvrstiti imenica u funkciji subjekta. Drugoj skupini (2.) pripadaju glagoli koji imaju prijelazne parnjake uz koje se na objektivnom mjestu može pojaviti zamjenica *sebe* i tada glagoli izražavaju radnju koju vršitelj izvodi na sebi ili sebi. No to je u pravilu rijedak način izražavanja toga značenja. Naime ono se najčešće izražava upravo povratnim glagolima. Izražavanje spomenutoga značenja uporabom zamjenice *sebe* uz prijelazni glagol rabi se s namjerom naglašavanja i izražavanja kontrasta. Toj skupini pripadaju glagoli tipa *braniti se, hvaliti se, bosti se, gristi se, daviti se, mučiti se* i dr. Treću skupinu (3.) čine glagoli čiji prijelazni parnjaci ne mogu na objektivnom mjestu primiti zamjenicu *sebe*. Za razliku od glagola druge skupine glagoli treće skupine ne mogu izraziti značenje jednako njihovom prijelaznomu parnjaku jer uz njega nije moguće uporabiti zamjenicu *sebe*. Stoga su oni podijeljeni s obzirom na živost/neživost i tematsku ulogu onoga koji se nalazi na subjektivnom mjestu u povratnih glagola i objektivnom mjestu u njihovih prijelaznih parnjaka. U tu se skupinu uvršćuju glagoli *buniti se, buditi se, dosadivati se, bacati se, dizati se, borati se, crvenjeti se* i sl. Pojedini povratni glagoli te skupine imaju primjerice samo uzajamnopovratno značenje. Takvi su *dijeliti se, dodavati se, dogovarati se, dogovoriti se, dopisivati se* i dr.

3. Zaključno o pristupu povratnim glagolima u hrvatskom jeziku

Analizirajući opis povratnih glagola u hrvatskoj gramatičarskoj tradiciji i radovima koji su njima posvećeni, uočava se oblik *se* kao konstanta prisutna u svih skupina povratnih glagola. Neovisno o tome smatra li se česticom ili zamjenicom, taj je oblik formalni pokazatelj toga da je riječ o povratnim glagolima, a pravim su povratnim glagolima nazivani oni glagoli kojima se izražava upravo povratnost, odnosno vraćanje radnje na subjekt, kako je to dosad tumačeno u literaturi. Stoga se zaključuje da se povratnosti u hrvatskom jeziku u pravilu pristupalo s morfološko-semantičkoga gledišta.

Međutim većini se tradicionalnih podjela može zamjeriti nepostojanje ujednačenih kriterija na temelju kojih se pojedini glagoli uvršćuju u određene skupine. Kada se analizira način na koji su pojedine skupine određene, zaključuje se da svaka skupina unutar sebe ima specifične kriterije po kojima se uvršćuju pripadajući joj glagoli. Primjerice skupina pravih povratnih glagola (*umiti se, češljati se, oblačiti se* i dr.) određena je na temelju semantike povratnosti koju oni posjeduju. Semantika tih glagola upućuje na to da se *se* može zamijeniti punim oblikom *sebe*, što je dakle sintaktički kriterij određivanja povratnih glagola. Sljedeća je skupina povratnih glagola u literaturi nazivana *nepravi povratni glagoli* (*buditi se, bojati se, nadati se, naoblačiti se* i dr.). Ta je skupina glagola, ovisno o tome kako je gdje obrađena, vrlo heterogena. Naime u pojedinim se gramatikama (Boranić 1899, Brabec, Hraste i Živković 1958, Stevanović 1991, Barić i dr. 1997, Babić i dr. 2007, Raguž 2010) u te glagole uvršćuju svi koji ne pripadaju pravim povratnim i uzajamnopovratnim glagolima, dakle svi oni u kojih se *se* ne može zamijeniti oblikom *sebe* i svi koji ne označuju uzajamnu povratnost. Uočava se miješanje različitih kriterija jer su nepravi povratni glagoli određeni i prema sintaktičkom kriteriju određivanja oblika *se* kao onoga koji se može ili ne može zamijeniti oblikom *sebe* i prema značenju jer su glagoli kojima se označuje uzajamna povratnost isključeni iz te skupine. Uzajamnopovratni glagoli (*ljubiti se, voljeti se, tući se* i dr.) pak određeni su prema semantičkom kriteriju.

Branimir Belaj (2001.) uvodi novinu u promišljanje o povratnim glagolima. Naglašuje da se povratni glagoli trebaju analizirati kao morfološka kategorija i u skladu s time *se* analizira kao česticu i kao zamjenicu ovisno o tome o kojem je glagolu riječ. Naime u prototipnu skupinu povratnih glagola uvršćuje one uz koje je *se* čestica i koji se ne pojavljuju ni u kojemu drugom obliku osim *sa se* (*bojati se, čuditi se, smijati se* i dr.). Skupina

povratnih glagola koja je najviše udaljena od prototipa ona je uz koje je *se* zamjenica te se može zamijeniti naglašenim oblikom *sebe* (*umiti se, odijevati se* i dr.), a glagoli koji joj pripadaju nazivaju se tercijarnopovratni. Podjela se temelji na dvama kriterijima: a) mogućnosti uporabe glagola sa *se* i bez *se*, b) gramatičke funkcije elementa *se* (Belaj 2001:3). Slično se gleda na povratne glagole opaža u gramatici autora J. Silića i I. Pranjkovića. Naime u toj se gramatici povratni glagoli određuju na temelju morfološke i sintaktičke uloge oblika *se*. Povratnim se glagolima proglašuju oni uz koje je *se* čestica. Autori gramatike zaključuju da je uz glagole tipa *brijati se, odijevati se, oblačiti se* i dr. *se* zamjenica i da mu je uloga isključivo sintaktička. Zanimljivo je da je na tom tragu već krajem 19. st. bio i D. Boranić (1899.), koji *se* zove zamjenicom kada vrši ulogu objekta, a česticom kada je ne vrši i kada se ne može zamijeniti sa *sebe*.

Najnoviji pristup povratnim glagolima dan je u radu Oraić Rabušić (2013.), u kojem je *se* proglašen česticom i smatra se dijelom njihova morfološkoga i leksičkosemantičkoga ustrojstva, tj. dio je samoga glagola. Svaki glagol sa *se* nasuprot sebi ima najčešće prijelazni, ali katkad i neprijelazni parnjak.

Valja napomenuti da se u pojedinim podjelama povratnih glagola navode i pasivne i bezlične konstrukcije (Stevanović 1961/1962, Stevanović 1991, Babić i dr. 2007), što primjerice Belaj (2001.) ne smatra dijelom opisa povratnih glagola kao morfološke kategorije, u čemu se slažemo s njim.

Govoreći o određenju oblika *se*, zaključuje se da je u većini literature taj oblik proglašen zamjenicom (Brabec, Hraste i Živković 1958, Tabak 1987, Težak i Babić 2004, Barić i dr. 1997, Katičić 2002, Raguž 2010), a u manjem se broju radova jednoznačno naziva česticom (Maretić 1931, Stevanović 1961/1962, Babić i dr. 2007). No pojedini autori (Boranić 1899, Stevanović 1991, Belaj 2001, Ham 2002, Silić i Pranjković 2005) oblik *se*, ovisno o skupini glagola o kojoj je riječ, zovu i česticom i zamjenicom. U radovima autorica Ivić (1961./1962.) i Točanac (1982.) oblik *se* smatra se morfemom, a Matasović ga zove povratnom oznakom (iz engl. *reflexive marker*). Svi se, dakako, slažu s činjenicom da je *se*, bez obzira na ulogu koju ima, podrijetlom zamjenica.

Literatura

- Arsenijević, Nada. 2011. Prilog proučavanju povratnih glagola u srpskom jeziku. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* LIV/1. Matica srpska — Odeljenje za književnosti i jezik : Novi Sad. 115— 173.
- Babić, Stjepan, Dalibor Brozović, Ivo Škarić i Stjepko Težak. 2007. *Glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti — Nakladni zavod Globus : Zagreb.
- Barić, Eugenija, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević i Marija Znika. 1997. *Hrvatska gramatika*. Školska knjiga : Zagreb.
- Belaj, Branimir. 2001. Prototipno-kontekstualna analiza povratnih glagola u hrvatskom jeziku. *Suvremena lingvistika* 51 — 52/1 — 2. Hrvatsko filološko društvo — Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu : Zagreb. 1— 11.
- Boranić, Dragutin. 1899. *O refleksivnim glagolima u hrvatskom jeziku*. Tisak Dioničke tiskare : Zagreb.
- Brabec, Ivan, Mate Hraste, Sreten Živković. 1958. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Školska knjiga : Zagreb.
- Ham, Sanda. 2002. *Školska gramatika hrvatskoga jezika*. Školska knjiga : Zagreb.
- Ivić, Milka. 1961/1962. Jedan problem slovenske sintagmatike osvetljen transformacionim metodom (Gramatička uloga morfeme *se* u srpsko-hrvatskom jeziku). *Južnoslovenski filolog* 25. Srpska akademija nauka i umetnosti — Institut za srpski jezik : Beograd. 137— 151.
- Katičić, Radoslav. 2002. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Treće, poboljšano izdanje. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti — Nakladni zavod Globus : Zagreb.
- Klajn, Ivan. 2005. *Gramatika srpskog jezika*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva : Beograd.
- Komárek, Miroslav, Jan Petr i Jan Kořenský. 1986. *Mluvnice češtiny (2) Tvarosloví*. Československá akademie věd — Ústav pro jazyk český : Praha.
- Maretić, Tomo. 1931. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Drugo popravljeno izdanje. Naklada Jugoslavenskog nakladnog d.d. »Obnova« : Zagreb.
- Matasović, Ranko. 2011. *Croatian Reflexive Constructions from the Historical Point of View*. Rad u rukopisu.
- Oliva, Karel. 2001. Reflexe reflexivity reflexiv (A reflexion on a reflexivity of reflexives). *Slovo a Slovesnost* 62/3. 200— 207.
- Oraić Rabušić, Ivana. 2013. *Struktura povratnih glagola i konstrukcije s elementom se u hrvatskome jeziku*. Doktorski rad u rukopisu. Filozofski fa-

- kultet Sveučilišta u Zagrebu : Zagreb.
- Raguž, Dragutin. 2010. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Vlastito izdanje : Zagreb.
- Ruskaja grammatika*. 1980. Akademija nauk SSSR, Institut ruskoga jazyka : Moskva.
- Silić, Josip; Pranjković, Ivo. 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Školska knjiga : Zagreb.
- Stevanović, Milorad. 1961/1962. Problem glagolskog roda i povratni glagoli u srpskohrvatskom jeziku. *Južnoslovenski filolog XXV*. Srpska akademija nauka i umetnosti – Institut za srpski jezik : Beograd. 1–47.
- Stevanović, Milorad. 1991. *Savremeni srpskohrvatski jezik II (Gramatički sistemi i književnojezička norma)*. Naučna knjiga : Beograd.
- Tabak, Jasenka. 1987. *Povratni glagoli u njemačkom i u hrvatskom jeziku*. Magistarski rad. Filozofski fakultet : Zagreb.
- Težak, Stjepko, Stjepan Babić. 2004. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Priručnik za osnovno jezično obrazovanje. Školska knjiga : Zagreb.
- Točanac, Dušanka. 1982. *Povratni glagoli u francuskom i srpskohrvatskom jeziku – kontrastivna analiza*. Univerzitet, Filozofski fakultet : Novi Sad.
- Toporišič, Jože. 2004. *Slovenska slovnica*. Obzorja : Maribor.
- Žabokrtský, Zdenek. 2005. *Valency Lexicon of Czech Verbs*. Doktorski rad u rukopisu. Institute of Formal and Applied Linguistics / Faculty of Mathematics and Physics – Charles University : Prague.

Approach to Reflexive Verbs in Croatian

Abstract

The paper presents a detailed review of the description and classification of reflexive verbs in certain Croatian grammars published since the beginning of 20th century until today and other relevant scientific bibliography. The author sums up the different points of view regarding to the definition of reflexivity as a category, the classification of reflexive verbs and the designation of the reflexive form *se* as a pronoun or a particle.

Ključne riječi: povratni glagoli, oblik *se*, hrvatski jezik

Key words: reflexive verbs, reflexive form *se*, Croatian

